

Речник обнови

(1814-1861)

Страстотерпний стан переживали кріпаки імперії в середині XIX століття. Було "дно" нещастя; остання межа приниження і фізичного мучеництва. В російській літературі з'явилася тоді велетенська постать Достоевського. Одна з важливих думок в його філософії: страждання часто становлять очисний огонь, — через нього треба пройти і людині і народові, щоб виобразити в своїй душі хресне світло Господнього неба. Поряд проповідників всеочисного страждання, російська література мала провісників оружної боротьби з неволею ("до сокири кличте Русь!").

Шевченків геній об'єднує поетичними свідченнями обидві сторони, що здебільшого нарізно відкривалися в російському письменстві. Хоч він не обстоює, як Достоевський, думки, що страждання людські становлять глибинну силу в дорозі до обнови життя, але в віршах він сам, недавній кріпак, глибше, ніж північний романіст, переживає лихо народне: в плачах разом з помордованими хуторянами, покритками, сиротами, усіма "приниженими і ображеними". Болюче співчуття до страждених, якого, здається, не мав ні один поет, часом породжує в нього вибух найзапальнішого гніву: тоді перед читачами — співець сокиряної розправи. Іноді ступав він ніби в кривавому тумані: кричучи народові, кличучи до помсти, з "обухом", до битви смертної — за право. Для нього обнова прибрала інший вигляд, ніж для мрійних чи бойових реформаторів Європи і їхніх послідовників. Він надавав мало значення теоретичній системі, ніби передчуваючи, що з-за неї повинно пролитись аж надто крові і сліз, коли і без неї можна гаразд упорядкувати життя. Він, — син жахливого кріпацького віку і спадкоємець козацьких традицій вітчизни: спадкоємець, з погляду царського уряду, "незаконний" і непотрібний, — проголошував нагальну розправу над вінценосними душителями, після якої — знову мир, спокій, праця. Такий хід подій стає перед очі читача від бунтарських віршів Шевченка: ніби гроза, очищуючи, проноситься і скоро вщухає; тоді зразу — ласкава, благословенна тиша. Раптом знищити зло,

зруйнувати темницю, де мордується народ, розламати трон і подерти порфіру, покарати царя-злочинця та його камарілью, і знову стати до праці. В побуті і громадському ладі українського села Шевченко бачив наріжні камені: будувати щасливий вік.

Він переконаний, що "злоначинающі", маючи вільну владичну волю, зумисно зловживають нею, аби ціною нещастя інших здобути собі вигоди. Тому повинні відповісти за свої діла. Цар — "безбожна" людина, творець зла, що накоїв страшного на землі. Ні він сам, ні його прибічники не могли звернути вини на загальні причини. На погляд Шевченка, в напастях, сльозах, крові винні люди, а не системи і устрої.

Земний світ — "широкий та веселий, ясний та глибокий", і скрізь "творилося, росло, цвіло і процвітало, і на небо хвалу Творителю несло". Дано для людства "ясний світ животворящий", а лихий приніс царя "з катами, з князями, темними рабами". Царі скрізь "лупилися, росли і Вавилони мурували", — люди ж мовчали, похилившись перед лютою силою і давши їй панувати. Вона відступає перед свідомою волею народу, тільки треба збудити приспані сили: слово "пламенне", пророче може піднести народну душу до перемоги.

"... Правда оживе, надхне, накличе, нажене, не ветхеє, не древле слово розтліннеє, а слово нове між людьми криком пронесе і люд окрадений спасе од ласки царської".

"І ти, великая в женах, і їх унініє і страх розвіяла, мов ту полову; своїм святим огненним словом; ти дух святий свій принесла в їх душі вбогії".

"Неначе срібло куте, бите і семикрати перелите огнем в горнилі, словеса твої, о, Господи, такі; розкинь же їх, Твої святії, по всій землі".

Шевченко — поет сердечности; багато віршів зогріто світлом від неї і хто зберіг живу душу, мусить відчувати її зворушливу силу. Весь народ знаходить в "Кобзарі" власний образ: як в заповідній книзі своєї долі.

"І сниться їй; той син Іван і уродливий і багатий, уже засватаний, жонатий, на вольній, бачиться, — бо й сам уже не панський, а на волі; і на своїм веселім полі удвох собі пшеницю жнуть, а діточки обід несуть... і усміхнулася небога".

"Посаджу коло хатини, на wspomин дружині і яблуньку, і грушеньку, на wspomин єдиній!" — "Тоді, серце, як бралися, сі дерева садив я... Щасливий я — і я, друже, з тобою щаслива".

"Дивлюсь: у темному садочку, під вишнею у холодочку, моя єдина сестра, многострадалиця святая, неначе в раї спочиває, та з-за широкого Дніпра мене, небога, виглядає".

Почуття відтворені з життєвою правдою і покоряючою проникливістю.

Лад, що при ньому прикмети доброго серця могли б процвісти найчистішим крином, — привиджується поетові як взірець для суспільства. Невимудруваний і справедливий, 38 благодатний лад: як у роботящій сільській родині, як у сім'ї чесній, нелукавій, що здобуває собі хліб невсипущими трудами, — він, на думку Т. Шевченка, найбільш відповідає духовному ідеалові. У старовинному сільському побуті, руйнованому лри жорстоких суспільних формах, що запроваджують злочинці, Шевченко вбачає "світлий рай" для громади. Ніде: ні серед брудних цегляних озій, по городах-Вавилонах, ні в пишнооздоблених палатах серед панського маєтку, ні на гамірних купецьких торжищах, ні в касарнях, ні в кумирнях, — не знайде собі блаженного пристановища душа. Тільки там, серед степів, на Вкраїні любій! Відкривається в "Кобзарі" велика, як з древніх містерій, тайна цього прагнення душі до предківського місця, до рідної землі, вітчизни, де — так само, як мала своє народження, душа бажає, проживши вік, мати вічний спочинок. Хати і предківські могили, стели, ліси і ріки: вся принада краю, де, здається, сам дух народу знаходить коріння свого життя, змальована в Т. Шевченка мов би фарбами з сонцевого тепла і світлоти. Щедро

відкладаються з його пензля кольористі краєвиди з простими і милими, до болю знайомими для нього, сценками сільської щоденности.

Сервд нещастя мріявся Кобзареві вдень і вночі тихий, благословенний рай на стелах: із веселими селами серед верб, квітучими садами і мирними радостями людей милосердних і роботящих.

Найбільша духовна драма Т. Шевченка: перед його зором, в омріяному "земному раю" на Україні відкривається пекло. Якщо Данте в "Божественній комедії" різко розрізнув сфери, вбудувавши царство диявола в глибину землі, а престол Господа показавши в найвищій небесності, — то Шевченко, поет століття, позбавленого видінь і містики, малює панораму життя, коли насправді пекло гніздилося на степних просторах посеред самого видимого раю.

Без міри тяжко дивитися на сплюндровані села, рабство і розор. З виспівами найбільшого в історії України сподівання волі, він покликаний був сказати слово за опаскудженого "смерда", за всіх німих, "чорніших чорної землі". Далі так, як тоді, народ уже не міг жити. Хтось повинен був проректи слово страшного прокляття і плюнути згустками крові в лиця осатанілих напасників. Гнівний дух, світлий — безсмертний дух поезії (і тоді вже — "сторозтерзаний" і "двісті розіп'ятий") виривається з ланцюгів і в обуренні кидає грізні пророцтва. Повинна бути воля і правда між людьми, "бо сонце стане і оскверненну землю спалить".

Повставши проти зла всепотужного, поет посилається, знаючи свою правоту, на вічну заповідь Божу; і змушений нагадувати людям, що вони — люди! а не лей. Від істоти народу, в найбезпораднішому безвихідді виказує чудесну, приховану досі силу — особа генія: повстає проти всіх зборів навіженої кривди, втілених в колосальній державі петербургського царя; приймає десятилітню кару і терпить мучеництво, а здобуває моральну перемогу, викликаючи скрізь подив і пошану.

Любов до батьківщини — неосяжна в Шевченка; дарує найдужчу силу душевну і диктує поезії: в ній джерело надхнення. Самі згадки про Україну приносять йому радість, перемішану з скорботою; в смертному смутку роздумає про її судьбу. Гордощі за її давнєколишню славу і передчуття майбутніх нещасть полонять; а віщує серце: колись веселі села опанують пустелю, і люди, позбувшись рабства, зійдуться до гурту на любу розмову. В найбільшому горі в нього немає духовного занепаду; він — з велетенських натур, що мали жизняний елексир проти духовного тління, зневіри, мертвотности розкладу. В нього здоровий селянський розум, тверезий погляд на речі, вперта воля, діяльна артистична вдача, інстинктивний потяг до життя здорового і радісного, до норми його. В цьому він — найвищий речник України. Ясний, при всяких нещастях, світогляд людности, близький до еллінського, має в особі Шевченка найкращого співця. Зберігається відчуття світу, що було за старовини: відчуття, як в народних піснях. Про що оповідали вони, говорить і поезія Тараса Шевченка, серед нових обставин. Як в народнопісенному полі, музика слова через весь "Кобзар" зеленими стеблами сплітається в вірші та поеми і скрізь розкриває теплий квіт. Пошанівок до вітчизни тут — як в найсвітліших стародавніх піснях; і війна з її ворогами видається предковічною боротьбою з жорстокими потворами тьми і смерті, ворожими всьому білому світові і людині. Дужі були потвори; а поет, катуючись, ставав проти них; бо роками нерівних битв було в нього уповання на вищу, предвічну силу: від неї дожидає спасіння і правди. Як високий дуб, що короною торкає небо, приймає найдужчі удари грози, обороняючи від згубного вогню перші квіти, возлеліяні коло його коренів.